

venskoga jezika da se istakne ćirilometodska i svetovećeslavsko tradicija. Nadamo se da će katoličko duhovništvo tu mogućnost u potpunosti iskoristiti.

ZOE HAUPTOVÁ

STJEPAN DAMJANOVIĆ, *Glasovi i oblici općeslavenskoga književnog jezika*, Jadranka Filipović, Zagreb 1993, str. 110.

U nastavi staroslavenskoga jezika na Filozofskom fakultetu u Zagrebu sve se više osjećala potreba za novim udžbenikom, jer je posljednje izdanje Hammovog *Staroslavenske gramatike* (Školska knjiga 1974.) odavno rasprodano, pa je pojava novog udžbenika: *Glasovi i oblici općeslavenskoga književnog jezika* (u nakladi od tisuću primjeraka) svojevrsan događaj u nastavi staroslavenskoga jezika u Hrvatskoj. Autor je Stjepan Damjanović, redoviti profesor općeslavenskoga jezika na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, recenzenti su prof. dr. Eduard Hercigonja i prof. dr. Josip Silić, također redoviti profesori na istom fakultetu.

Sam autor ističe: »Više od dva desetljeća predajem studentima kroatistike, bohemistike i polonistike najstariji slavenski književni jezik. Uvijek sam osjećao da im nedostaje udžbenik koji bi ih sažeto obavijestio o glasovima, oblicima, sintaksi i leksiku staroslavenskoga jezika te pokazao njegovo funkcioniranje kao oruđa hrvatske kulture.« (str. 5).

U uvodnom dijelu te kratke priručne gramatike (fonologija i morfologija) obrađeno je po poglavljima nekoliko osnovnih problema kao što su: naziv najstarijega književnog jezika, staroslavenski kanonski spomenici i najstarije slavensko pismo. U poglavlju *Općeslavenski književni jezik* autor navodi da se u najstarijim slavenskim tekstovima taj jezik naziva samo: *slavěnskъ*, tj. *slavenski*, jednako isti naziv upotrebljavaju tadašnji latinski i grčki tekstovi. Mnogi su se sporili oko toga kako ga imenovati: *staroslavenski*, *starocrkvenoslavenski*, *crkvenoslavenski*, *starobugarski*, *staromakedonski*, *općeslavenski književni jezik*. Autor iznosi prednosti i nedostatke svakog pojedinog naziva: *staromakedonski* (ispravno) i *starobugarski* (neispravno) upozoravaju na temelj najstarijega slavenskog književnog jezika, no temelj ne znači cjelinu, jer je za svaki književni jezik potrebna i nadgradnja, a ta je bila zajednička svim slavenskim jezicima, tj. općeslavenska. Termini *starocrkvenoslavenski* i *crkve-*

noslavenski upozoravaju na najbitniju funkciju tog jezika (liturgijsku), koja nije i jedina, pa se zbog toga odbacuju. Naziv *staroslavenski* je u širokoj uporabi, iako ga stručnjaci uzimaju s rezervom. Pisac se odlučio za termin *općeslavenski književni jezik*, s obrazloženjem: »Taj naziv želi kazati da se radi o jeziku koji je služio kao književni svim slavenskim narodima, makar u jednom razdoblju njihove povijesti. Bio je to dakle nadnacionalni jezik slavenskog književnog srednjovjekovlja.« (str. 9).

Staroslavenski kanon je poglavlje u kojem se daje kratak opis najstarijih slavenskih tekstova iz 10. i 11. stoljeća – tzv. *kanon*, za koje se smatra da čuvaju jezik prvotnih ćirilometodskih prijevoda. Ti su tekstovi temelj za proučavanje staroslavenske gramatike, većinom su pisani glagoljicom a manji dio ćirilicom. Autor u kanonske glagoljske tekstove ubraja: *Kijevske listiće*, *Zografsko evanđelje*, *Marijinsko evanđelje*, *Assemanijevo evanđelje*, *Sinajski psaltir*, *Sinajski molitvenik (euhologij)*, *Kločev glagoljaš*, *Bojanski palimpsest* i *Makedonske listiće*, a u ćirilske: *Savinu knjigu*, *Suprasalski zbornik* i *Eninski apostol*, te fragmente: *Listiće Undoljskoga*, *Hilandarske odlomke*, *Zografske listiće*, *Listiće Iljinskoga*, *Hilferdingov listić* i *Psaltir Slucki*.

U trećem poglavlju: *Glagoljica i ćirilica* obrađuju se pitanja postanka, imena, razvoja, rasprostranjenosti i prvenstva dvaju najstarijih slavenskih pisama. Što se tiče imena najstarijih slavenskih pisama Damjanović napominje da povijesni izvori iz prvoga razdoblja slavenske pismenosti uvijek govore o slavenskom pismu. Glagoljica i ćirilica su tijekom povijesti jedna drugoj posuđivale ime, tako npr. na hrvatskom području u dubrovačkim dokumentima 14. i 15. stoljeća upotrebljavao se naziv *ćirilica* za glagoljicu, dok Poljičani svoje ćirilsko pismo nazivaju glagoljicom. Danas je općeprihvaćeno mišljenje da je grčko uncijalno pismo temelj iz kojeg se razvila ćirilica, te da ona nije djelo jednog autora, nego više njih, tj. povijesnog procesa u kojem su sudjelovali mnogi. Za razliku od ćirilice, glagoljica ne podsjeća ni na jedno poznato pismo. U tumačenju geneze glagoljice iskristalizirale su se tri teorije: *egzogena* – za svaki glagoljski grafem traži uzor u nekom drugom sustavu (Taylor, Jagić); *egzogeno–endogena*: – autor glagoljice se ugledao u neko pismo, ali je i sam kreirao neke grafeme (T. Echtkard i J. Hamm); *endogena* – ne uzima u obzir poticaje izvana, nego traži grafički ključ glagoljice (G. Čermohvostov). Brojna istraživanja »rezultirala su spoznajom da je glagoljica autorsko djelo, rezultat individualnog čina, da ju je stvorio pojedinac iz grčkog kulturnog ozračja, kršćanin po svjetonazoru, talentirani filolog, znalac brojnih jezika. Jedva tko danas sumnja da je to bio Konstantin-Ćiril.« (str. 25).

Unatoč tomu što ni do dan danas nisu utihnule rasprave o prvenstvu dvaju pisama, ipak gotovo svi istraživači drže da je glagoljica starija, osim bugarskog slavista Emila Georgieva, koji je ustrajao na svojoj tezi da je ćirilica starija od glagoljice.

Nakon uvodnog, povijesnog dijela, slijedi kratka gramatika: u poglavlju *Glasovi općeslavenskoga književnog jezika* obrađeni su samoglasnici, porijeklo i razvoj, te njihove promjene (prijelaz kvantitativnih u kvalitativne razlike, zakon otvorenih slogova, jerovi, jat, jeri, nosni samoglasnici, samoglasnici na početku riječi i na početku sloga, prijevoj, prijeglas, praslavenske skupine *or, *ol, *er, *el na početku riječi i između suglasnika) i suglasnici (podjela, palatalizacije, jotovanje i epenteza).

Morfologija je prikazana u poglavljima: imenice, zamjenice, pridjevi, brojevi, glagoli, prilozi, prijedlozi, veznici i čestice. U poglavlju o imenicama dan je pregled svih imenskih osnova. Upozorenja iza pojedinih promjena olakšavaju pamćenje pojedinih paradigma.

Poznata Hammova podjela glagola (uzimajući u obzir i van Wijkovu), nešto se pojednostavljuje u ovom priručniku, pa se glagoli dijele u tri razreda:

- I oni koji tvore prezent pomoću tematskog morfema -e,
- II glagoli s tematskim morfemom -i,
- III glagoli s tematskim morfemom -o.

Damjanovićeve rečenice su jasne i koncizne. Kod pojedinih složenih problema autor iznosi ono rješenje koje smatra najtočnijim i najjednostavnijim. U potkrepljivanju pojedinih gramatičkih kategorija navodi primjere iz kanonskih spomenika, što može biti veoma korisno studentima kojima je udžbenik namijenjen. Možda bi također bilo korisno da je navedena osnovna literatura, u prvom redu gramatike staroslavenskoga jezika. Šteta je što su se potkrale tiskarske pogreške, koje su osobito nezgodne kad se nađu u paradigmama.

U poglavlju o staroslavenskom kanonu autor je opisao svaki spomenik i naveo sva dosadašnja izdanja. Ipak za pojedine spomenike izostavljena su novija izdanja. Za *Assemanijevo evanđelje* nije navedeno fototipsko izdanje iz 1981.: *Asemanievoto evangelie – Starobŭlgarski glagoličeski pametnik ot X vek*, Vera Ivanova-Mavrodinova, Aksinija Džurova, Nauka i izkustvo, Sofija 1981.

Za *Sinajski molitvenik* i *Sinajski psaltir* nisu ušli podaci senzacionalnoga otkrića staroslavenskih rukopisa odavno pohranjenih u zidu samostana sv. Katarine na Sinaju, među kojima je otkriveno 28 folija pergamene *Sinajskoga molitvenika* koji sadrže neke molitve na časove, blagoslove i neke novo-

zavjetne perikope, te 32 folija *Sinajskoga psaltira*: Ps 138-151, kantici i molitve: *Očenaš, Slava* : Ioannis C. Tarnanidis: *The Slavonic Manuscripts Discovered in 1975 at St Catherine's Monastery on Mount Sinai*, Thessaloniki 1988, *Euchologion* str. 65-87, *Psalterium Sinaiticum* str. 87-91. U knjizi su objavljeni faksimili spomenutih tekstova: *Euchologium Sinaiticum* str. 219-247, *Psalterium Sinaiticum* str. 249-281.

Za *Ostromirovo evanđelje* izostavljeno je faksimilno izdanje iz 1988.: *Ostromirovo evangelie 1056-1057*, »faksimil'noe vosproizvedenie pamjatnika« hranjaščegosja v Gosudarstvennoj Publičnoj biblioteki imeni M. E. Saltykova-Ščedrina v Leningrade. Izdatel'stvo "Avrora" Leningrad. Izdatel'skij otdel Moskovskogo Patriarhata, Moskva 1988.

Knjiga *Glasovi i oblici općeslavenskoga književnog jezika* uvelike će olakšati učenje staroslavenske gramatike, bit će od velike koristi studentima slavistike, a pomoći će i svima onima koji se žele uputiti u staroslavensku jezičnu problematiku. Nadamo se da će uskoro biti dostupan i priručnik o osnovnim karakteristikama staroslavenske sintakse i leksika.

MARINKA ŠIMIĆ

БОЖИДАР РАЙКОВ, СТЕФАН КОЖУХАРОВ, ХАЙНЦ МИКЛАС, ХРИСТО КОДОВ, Каталог на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света Гора, Сибал, София 1994, стр. 144 + палеографски албум, табл. 285.

Zografski manastir na Svetoj Gori raspolaže izuzetno impresivnom zbirkom slavenskih rukopisa i u tom je pogledu neiscrpan izvor za proučavanje najstarijih razdoblja slavenskih kultura. U njemu je bio sačuvan i jedan od najstarijih glagoljskih rukopisa iz X. st., tzv. *Zografsko evanđelje*, koje je svojevremeno poklonjeno ruskomu caru, te se danas nalazi u Petrogradu. Najstariji dosad sačuvan rukopis u ovom manastiru iz XI. je stoljeća, to su *Zografski ćirilski listići*, dva lista pergamenta s *Poučenjima Vasilija Velikog*, te *Izborni apostol* s kraja XII. st.

U relativno opsežnu *Predgovoru* ovomu *Katalogu* autori daju dosta precizne informacije o ranijim istraživanjima rukopisnog fonda, a naročitu pozornost posvećuju ranijim radovima na registraciji (katalogizaciji i opisima) rukopisa. Uostalom, proučavanjem ove općeslavenske ostavštine znanstvenici se počinju